

Onderwijs is er niet alleen voor een elite

Door: Marli Huijer & Martin van Diggele

Ondanks het geklaag over leerfabrieken, zesjescultuur en bureaucratisering, en ondanks de trend van kleinschalige, hoogwaardige opleidingen moeten de idealen overeind blijven staan. Emancipatie en gelijkheid zijn de doelen van onderwijs, en niet optimale ontplooiing van een bevoorrechte klasse.

Studenten hoeven niet meer als gelijken te worden behandeld, selecteren aan de poort mag, en onderscheid maken in wie wat leert is niet langer taboe. Het Nederlandse kennislandschap verandert snel. Uit het vlakke land, dat tot stand kwam in de democratiseringsgolven van de afgelopen decennia, rijzen overal 'hoogwaardige' opleidingen op. Instituten als de Duisenberg School of Finance, Roosevelt Academy te Middelburg, en het University College Utrecht mikken expliciet op de top van de studenten. Getalenteerde en gemotiveerde studenten zijn een begerenswaardig goed. Dat de meeste studenten blij zijn met de Nederlandse zesjescultuur wordt als bewijs gezien dat het antiautoritaire ideaal van individuele zelfontplooiing en gelijke kansen failliet is. Een groeiend aantal denkers en bestuurders pleit voor terugkeer naar de vroegere verscheidenheid van opleidingen, naar kleinschalige, besloten scholen waar rust en orde heerst, en waar niet de leerling, overheid of het bedrijfsleven, maar de leraar het voor het zeggen heeft.

Op de achtergrond van het debat over onderwijs speelt een debat over democratie. Onderwijs is van belang voor de overleving van de samenleving. Aan nieuwe generaties wordt de kennis van eerdere generaties overgedragen, zodat ook zij weer in staat zijn om met kennis van zaken samen te leven. Eeuwenlang werd slechts een kleine elite hoog opgeleid, terwijl het overgrote deel van het volk zich tevreden moest stellen met lager of middelbaar onderwijs. Door de democratisering van kennis en macht, ook door vele filosofen bepleit, is daar in de tweede helft van de twintigste eeuw verandering in opgetreden. Van basisschool tot universiteit biedt Nederland aan steeds meer mensen de kans op goed onderwijs. De enorme groei aan goed opgeleide mensen heeft grote sociale welvaart gebracht, maar roept ook dilemma's op. Zo is het door de toegenomen kennisproductie moeilijker geworden om alle kennis te overzien en te weten welke kennis waar of relevant is. Ook de schaalvergroting en bureaucratisering van het onderwijs en de verminderde aandacht voor het individu worden als problematisch ervaren. Ouders hebben moeite met gelijkheid, ze willen meer voor hun kind. Deze dilemma's blijken een goede voedingsbodem voor cultuurpessimistische analyses, waarin het streven naar democratisering, individuele zelfontplooiing, gelijkheid en emancipatie failliet wordt verklaard. Maar is dat terecht?

Terugkeer naar traditionele verhoudingen, waarin een kleine elite bepaalt wat ware en relevante kennis is en nieuwe elites worden gecreëerd door als talentvol bestempelde studenten in besloten gemeenschappen samen te brengen, is onhaalbaar in een cultuur waarin de productie van en toegang tot kennis meer en meer is gedemocratiseerd. Vanuit democratisch oogpunt is terugkeer naar de vroegere hiërarchische verhoudingen ook onwenselijk. Talent is niet iets wat mensen hebben. Talent ontwikkelt zich tussen geboorte en adolescentie. Een krachtig en democratisch onderwijsbeleid biedt weerstand aan de roep om grotere differentiatie aan de bovenzijde en erkent dat de taak van het onderwijs op de eerste plaats in de ontwikkeling van talent ligt, en niet in selectie.

Het Nederlandse onderwijsbeleid wordt sinds eind jaren zestig gestuurd door een ideaal van emancipatie en gelijkheid. Doel is om zoveel mogelijk mensen op te leiden tot een goed niveau. Niet een select groepje mensen, maar alle burgers moeten optimale kansen op zelfontplooiing worden geboden. Onderwijs is voor iedereen van belang, omdat het persoonlijke en sociale leven van burgers erdoor wordt verrijkt. John Rawls, een van de invloedrijkste politieke denkers van de vorige eeuw, schrijft in 1971 in *A Theory of Justice* dat onderwijs burgers de kans moet bieden om te genieten van de cultuur van hun samenleving en actief te participeren in het politieke leven om op die manier een gevoel van eigenwaarde te ontwikkelen. Hoe groter de vooruitgang die een samenleving boekt, hoe belangrijker het wordt om de minst bedeelden in te sluiten in het onderwijs, zo stelt hij. Ook in het huidige Nederlandse onderwijsbeleid heeft het verhogen van het niveau aan de onderkant prioriteit: voortijdige schooluitval en een te lage lees- en rekenvaardigheid dienen worden voorkomen. Met name op het basisniveau wordt gestreefd naar inclusief onderwijs, wat betekent dat iedereen, ongeacht talenten, handicaps, sociale status, kleur, inkomen, geslacht of afkomst, dezelfde kennis wordt aangeboden, en elk kind gestimuleerd wordt dezelfde resultaten te behalen. Rekenen, schrijven en goed met anderen kunnen samenwerken worden noodzakelijk geacht voor het volwaardig functioneren in de Nederlandse samenleving. Maar ook het hoger onderwijs is doordrongen van het egalitaire denken. Universiteiten en hogescholen openden eind jaren zestig hun poorten waardoor de studentenaantallen snel stegen. Als gevolg hiervan is het aantal hoogopgeleiden onder de beroepsbevolking de afgelopen decennia sterk toegenomen.

Geen windeieren

Het politieke beleid van gelijkheid en democratie heeft Nederland geen windeieren gelegd. Het gestegen kennisniveau onder de bevolking heeft tot grotere ontplooiingskansen geleid van vrouwen, allochtonen en anderen die voorheen nauwelijks tot de bovenlaag van de samenleving konden doordringen. De sociale welvaart is toegenomen. De ongekende technologische, wetenschappelijke en culturele ontwikkelingen van de afgelopen decennia hebben Nederland internationaal op velerlei gebied (biotechnologie, nanotechnologie, kunst, design, politiek) een sterke positie bezorgd. Om die positie te handhaven zijn goed opgeleide burgers een *sine qua non*. Alleen al om die reden is het in ere herstellen van de oude situatie, waarin het hoogste onderwijs was voorbehouden aan een kleine, geselecteerde elite, geen voordelige beslissing.

De grotere toegankelijkheid tot het (hoger) onderwijs heeft echter niet alleen welvaart, maar ook nieuwe dilemma's en onzekerheden gebracht. Een daarvan is de nieuwe veelheid, onoverzichtelijkheid en fragmentatie van kennis. Nederland is een voorbeeld van wat wetenschaps- en techniekfilosofen Nowotny, Scott en Gibbons een Mode-2 samenleving noemen: een kennissamenleving waarin wetenschap en samenleving met elkaar verweven zijn. In een dergelijke samenleving hebben universiteiten geen alleenrecht op wat ware of relevante kennis is. Overheden, bedrijven, burgerorganisaties, media, ngo's, niet-universitaire kennis- en opleidingsinstituten en individuele burgers zijn eveneens verweven in de strijd om het verwerven, produceren en verspreiden van kennis. Onvermijdelijk treedt daardoor een vervaging op tussen hoge en lage cultuur: kennis over popmuziek doet niet onder voor kennis over Shakespeare of Spinoza.

Schaars goed

Hoe kan in een dergelijke samenleving worden bepaald wat relevante of ware kennis is? Wie is daartoe gerechtigd? Op welke gronden gebeurt dat? Nowotny en collega's doen de

suggestie om kennis op te vatten als iets waarover kan worden onderhandeld: in specifieke contexten onderhandelen de betrokkenen over wat betrouwbare en relevante kennis is. Kennis wordt daarmee contextgevoelig: er is geen overkoepelende waarheid van waaruit elke situatie te begrijpen is. Het competentiegerichte onderwijs sluit aan bij dit idee: leerlingen en studenten moeten vaardigheden ontwikkelen om zich effectief en snel nieuwe kennis eigen te maken. Extreem doorgeredeneerd zou dat kunnen betekenen dat er uiteindelijk helemaal geen vaste, gedeelde kennis bestaat die elke burger als bagage mee hoort te krijgen. Redelijkerwijs is dat niet houdbaar, omdat een samenleving niet kan voortbestaan zonder overdracht van gemeenschappelijke kennis aan volgende generaties. Een samenleving heeft hoe dan ook enige gedeelde kennis nodig. Over de inhoud van die basale kennis kan echter, om met Nowotny c.s. te spreken, worden onderhandeld. Zo is de canon van de Nederlandse geschiedenis het resultaat van onderhandelingen met diverse partijen uit het maatschappelijk veld die konden reageren op een door vertegenwoordigers van universiteiten en andere onderwijsinstellingen, media en musea opgesteld voorstel.

Een tweede gevolg van de grotere toegankelijkheid is de schaalvergroting van het onderwijs. Basis-, middelbare, hogescholen en universiteiten zijn grootschalige, bestuurlijk complexe instellingen geworden waar honderden tot duizenden leerlingen en studenten in zo min mogelijk tijd worden klaargestoomd voor de samenleving. Aandacht voor de individuele leerling of student is daarbij een schaars goed. De schaarste, die gevolg is van het verwerkelijken van het ideaal van gelijkheid, leidt paradoxaal genoeg tot concurrentie, afgunst en wantrouwen - een proces dat Hans Achterhuis indringend heeft beschreven in *Het rijk van de schaarste*. Een groeiende groep ouders, leerlingen en studenten wil méér kwaliteit en aandacht dan doorsnee wordt geboden. Ze klagen steen en been, ook al is het Nederlandse onderwijs, van basisschool tot universiteit, in vergelijking met andere landen van behoorlijke kwaliteit. 'Ons onderwijs is in een permanente bouwput veranderd,' zo stelde Ad Verbrugge, voorzitter van de Vereniging Beter Onderwijs Nederland, vorig jaar in het NRC Handelsblad. Zijn boude bewering stoelt niet op enig wetenschappelijk onderzoek, zo blijkt uit een door de Onderwijsraad uitgevoerde studie naar de kwaliteit van het Nederlands onderwijs. Toch wordt zijn klacht gedeeld door een groot aantal ouders, docenten en deskundigen en door diverse media en de overheid serieus genomen. In plaats van zo welwillend mee te gaan met de klaaglijke roep om meer kwaliteit, zouden overheid en onderwijsinstellingen er beter aan doen om ouders en publiek te doordringen van de kwaliteit van het bestaande onderwijs.

Een derde gevolg van de democratisering van het onderwijs is een grotere differentiatie aan de instroomzijde. Dat begint al bij de basisschool, waar kinderen met diverse sociale en etnische achtergronden, taalvaardigheden, talenten, gebreken en handicaps instromen. Wanneer het basisonderwijs succesvol is, zet deze trend door naar het middelbaar en hoger onderwijs: ook daar wordt de diversiteit aan instroomzijde groter. Aan de poorten van het hoger onderwijs staan naast de witte mannelijke student van gegoede huize vrouwen, buitenlandse studenten, allochtonen, eerste generatie hoogopgeleiden, werkstudenten, hbo'ers en mensen van middelbare leeftijd. Gezien de verschillende achtergronden en karakteristieken van de instromers kan gelijke behandeling een averechts effect hebben en juist nieuwe ongelijkheden teweegbrengen. Een dove leerling in de middelbare schoolklas kan niet zonder doventolk, een buitenlandse student niet zonder docenten die goed Engels spreken. Is het mogelijk om met dergelijke verschillen rekening te houden zonder dat dit stigmatiserend of belemmerend werkt? Of werkt juist het ontkennen van dergelijke verschillen stigmatiserend? Een eenvoudig antwoord op deze vragen bestaat niet. Willen onderwijsinstellingen leerlingen en studenten inderdaad gelijke kansen bieden, dan zal men vormen van differentiatie moeten zoeken en uitproberen die niet belemmerend of stigmatiserend werken.

Past in dit rijtje van verschillen ook het verschil in talent en belangstelling thuis? Pakt het model van emancipatie en gelijkheid slecht uit voor leerlingen en studenten met bovengemiddelde belangstelling en capaciteiten? Het lastige van deze vraag is dat deze veronderstelt dat talent en motivatie aangeboren zijn. Recent hersenonderzoek laat echter zien dat talent, motivatie en doorzettingsvermogen tot op hoge leeftijd kunnen worden aangeleerd. Mensen worden geboren met een verschillende aanleg voor bepaalde talenten, maar welke talenten tot bloei komen is afhankelijk van opvoeding en omgeving. Kinderen leren bovendien met verschillende snelheid en komen op verschillende leeftijden tot bloei. Selectie op basis van talent kan daarom ongewild tot een versterking van bestaande sociale ongelijkheden leiden - zeker als de selectie voor eens en altijd geldig is.

Op 26 september houdt Marli Huijer, lector filosofie en beroepspraktijk, haar openbare intreerede 'Je hebt meer tijd als je denkt'. Locatie: De Haagse Hogeschool, Johanna Westerdijkplein 75 (naast Den Haag HS). Aanvang: 14.15 uur. Zie: www.hhs.nl/lectoraatfilosofie (v.a. 5 sept.)